

ORDUBAD ŞƏHƏRİNDƏ NADİR MEMARLIQ ABİDƏSİ

Fəxrəddin SƏFƏRLİ,

AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin

Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun

direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü, professor;

hacifexreddin@yahoo.com.tr

AÇAR SÖZLƏR: *Azərbaycan, Təbriz, Ordubad, Qeysəriyyə, bazar.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Азербайджан, Тегрыз, Ордыбад, Геѳсарыя, базар.*

KEY WORDS: *Azerbaijan, Tabriz, Ordubad, Geysariyya, bazar.*

Hər bir şəhərin tarixini araşdırarkən ilk diqqət çəkən məqamlardan biri onun mədəniyyət abidlərinin qədimliyi və zənginliyidir. Bu baxımdan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad şəhəri tarix və mədəniyyət abidələrinin çoxluğu, özünəməxsus şəhərsalma mədəniyyəti ilə seçilir. Şəhərdə orta əsrlərdə inşa olunaraq günümüzədək gəlib çatmış və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən Came, Sərsəhər məscidi, Dilbər məscidi, o cümlədən mədrəsə kompleksi, buxana, hamam və s. çoxlu memarlıq abidələri mövcuddur. Belə tarix-memarlıq abidələrindən biri də “Qeysəriyyə” binasıdır. Ordubadın mərkəzində, bazar meydanında yerləşən bu bina orta əsrlər dövründə şəhərin ticarət həyatında mühüm rol oynamışdır.

“Qeysəriyyə” orta əsrlərdə şəhər ticarətində böyük əhəmiyyətə malik bazarlar qrupuna daxildir. Bəzən “Bədistan” adlanan belə üstüörtülü bazarlarda adətən bahalı mallar, xüsusilə daş-qaş, cavahirat satılırdı. Bu bazarlara xalq arasında “Şah bazarı” da deyilirdi. Orta əsr qaynaqlarının məlumatlarından məlum olur ki, həmin dövrdə hər şəhərdə “Qeysəriyyə” olmamışdır. Məsələn, XVII əsr türk səyyahı Övliya Çələbi Mərənd şəhərindən bəhs edərkən oranı 3000 evi, 7 məscidi, 3 karvansarayı, 5 hamamı, 600 dükanı, 70-ə qədər gəzməli xiyabanı olan şəhər kimi təsvir edir və belə bir şəhərdə Bədistanın (Qeysəriyyənin) olmadığını yazır [1, s. 16].

Bu və digər mənbələrdən aydın olur ki, Qeysəriyyənin olması üçün şəhərin böyüklüyü və ya kiçikliyini əsas şərt deyil. Çünki Ordubad Mərəndlə müqayisədə kiçik şəhər olsa da, orada Qeysəriyyə mövcud olmuşdur. Həmçinin böyük şəhər olmayan Ərdəbildə də Qeysəriyyə fəaliyyət göstərmişdir. 1671-ci ildə Ərdəbildə olan holland taciri və səyyahı Yan Streys Ərdəbil bazarı haqqında maraqlı məlumat verərək yazır ki, bazar meydanından bazara birbaşa çıxış var. Bu çıxışdan dərhal Qeysəriyyə adlanan qübbəli bina görünür. Qeysəriyyədə mahud, qızıl və gümüş saplardan toxunmuş parçalar, qiymətli daş-qaş, xalça və digər bahalı mallar satılır [2, s. 133].

Məlumdur ki, Ərdəbil şəhəri Səfəvi şahlarının ata ocağı olduğu üçün xüsusi statusa malik idi. Səfəvilərin əcdadlarının yaşadığı və dəfn olunduğu bu şəhər dövlətin şimal və cənub bölgələrini birləşdirən ticarət yollarının üstündə yerləşirdi və özü də mühüm ticarət mərkəzi idi. Şəhərin mərkəzində uzunluğu 300, eni 150 addım olan, hər iki tərəfdə dükanların sıralandığı bazar meydanının arxa tərəfində dördkünc formada, üstüörtülü Qeysəriyyə var idi. Bu bazar şəhərin ticarət həyatında, daxili və xarici ticarətdə mühüm rol oynayırdı. Alman səyyahı Adam Oleari bu bazarı təsvir edərək yazır ki, burada qızıl, gümüş məmulatlar, əla keyfiyyətli ipək və digər qiymətli mallar satılırdı. Bu binanın müxtəlif yerindən açılan üç qapıdan üstüörtülü dalanlara keçmək olur ki, həmin dalanlarda hər cür ucuz mal

satılırdı. Adam Oleari əhəmiyyətinə görə seçilən bu bazarı “ticarət birjası” adlandırmışdır [3, s. 417].

Yarım əsrdən artıq Səfəvilər dövlətinin paytaxtı olmuş Azərbaycanın mühüm ticarət və sənətkarlıq mərkəzi – Təbriz şəhərində də Qeysəriyyə mövcud idi. Təbriz bazarlarından ağızdolusu söhbət açan fransız səyyahı J.Şardən yazır ki, bu bazarlardan ən möhtəşəmi səkkizbucaqlı və çox geniş olanıdır. Orada daş-qaş və qiymətli mallar satılır. Onu Qeysəriyyə bazarı adlandırırlar. Təbriz Qeysəriyyəsi təxminən hicri tarixi ilə 850-ci ildə bu şəhəri öz iqamətgahına çevirən Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən tərəfindən inşa olunmuşdur [4, s. 72]. Adam Oleari 1598-ci ildən etibarən Səfəvilər dövlətinin paytaxtı olmuş İsfahan şəhərindəki Qeysəriyyə haqqında da bəhs edir. Səyyah ən bahalı malların bu bazarda satıldığını və onun üstüörtülü dalanlara bölündüyünü, burada hər cür mal olduğunu, hər bir malın müvafiq dükanlarda satıldığını qeyd edir [2, s. 154]. Şəhərin Əli qapısı meydanının kənarındakı Şah bazarını I Şah Abbas Təbrizdəki Qeysəriyyə bazarının layihəsi əsasında tikdirmişdi. Bazarın daxilində dükanlarla yanaşı hamamlar, məscid və karvansaralar da yerləşirdi. Bu karvansaralar topdansatış mərkəzləri idi. Bazarın üstüörtülü cərgələrinin birində ticarət mallarının sərgisi təşkil olunurdu. İsfahan bazarının idarə strukturu da yaradılmışdı. Bazar xüsusi gözətçilər tərəfindən qorunurdu və burada alqı-satqı ilə bağlı mübahisəli məsələlər bazarın iri tacirlərinin rəyi əsasında həll edilirdi [2, s. 154].

Orta əsrlərdə Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsində də Qeysəriyyələr fəaliyyət göstərmişdir. Bunlardan biri Azərbaycanın qədim ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən olan Naxçıvan şəhərində idi. Naxçıvan Qeysəriyyəsi haqqında qaynaqlarda geniş məlumat yoxdur. Ancaq Övliya Çələbi yazır ki, Naxçıvanın Şah bazarında varlı tacirlər və alverçilər var. Onların hər biri çox varlı və yüksək etibara malik tacirlərdir [1, s. 13].

Orta əsr şəhərlərinin ticarət həyatında mühüm rol oynayan Qeysəriyyələrdən biri də Ordubad şəhərində fəaliyyət göstərmişdir. Müəyyən aşınmalara məruz qalsa da, günümüzədək gəlib çatan Qeysəriyyə şəhərin mərkəzində, Dübəndi çayının sol sahilində, Came məscidinin lap yaxınlığında yerləşir. Bişmiş kərpicdən tikilmiş abidənin ümumi sahəsi 540 kv m-dir. Qeysəriyyə binası ölçüsü 10x10 m olan mərkəzi səkkizbucaqlı zaldan və onun üstünü – tavanını qapayan dairəvi günbəzdən, günbəzi künclərdə saxlayan mürəkkəb quruluşlu dörd dayaqdan, dayaqlarla kənar divar taxçaları arasında yerləşən keçidlərdən (eni 3,4 m) ibarətdir [5, s. 267-268].

Keçidlərin tavanı 16 ədəd kiçik günbəzlərlə qapanıb. Bişmiş kərpicdən hörülən divarların qalınlığı 80 sm-dir. Mərkəzi günbəz də daxil olmaqla abidənin hündürlüyü 8,5 metrdir.

Qeyd olunduğu kimi, orta əsrlərdə Qeysəriyyələr, əsasən, iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli şəhərlərdə fəaliyyət göstərirdi. O zaman belə bir sual ortaya çıxır: çox da böyük olmayan Ordubad şəhərində Qeysəriyyənin inşa edilməsinə səbəb nə idi? Bu, Ordubad şəhərinin Səfəvilər dövründə siyasi və iqtisadi nüfuzunun artması ilə izah edilməlidir. Belə ki, 1590-cı ildə Osmanlı ilə İstanbulda imzalanan sülh müqaviləsindən sonra yaranan sabitlik dövründə Səfəvi hökmdarı I Şah Abbas itirilmiş Azərbaycan torpaqlarını geri qaytarmaq, dövlətin əvvəlki qüdrətini bərpa etmək və s. məqsədlə bir sıra islahatlar keçirmiş, nəticədə dövlət, ordu, iqtisadiyyat güclənmişdir. Bundan sonra I Şah Abbas itirilmiş torpaqları geri almaq üçün 1603-cü ildə Osmanlılarla apardığı müharibə zamanı Ordubad əhalisi I Şah Abbası müdafiə etmişdir. Məhz buna görə I Şah Abbasın 1604-cü ildə verdiyi fərmanla Ordubad şəhər əhalisi bir sıra vergilərdən azad olunmuşdur. Bundan əlavə, Ordubad Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə daim Səfəvi şahlarının diqqət və qayğısı ilə əhatələnmişdir. I Şah Abbas özü bir neçə dəfə Ordubadda olmuş, gözəl havası, dadlı meyvələri, təmiz suyu olan bu bölgədə istirahət etmişdi. Bu səbəbdən də I Şah Abbasın zamanında burada Qeysəriyyə binası inşa olunmuşdur.

Şərq memarlığının nadir abidəsi olan Ordubad Qeysəriyyəsi uzun müddət tarix və memarlıq ədəbiyyatında “Zorxana” binası kimi qələmə verilmişdir. Hətta Sovet hakimiyyəti illərində cənubdan giriş qapısının yanında onun “Zorxana” binası olduğunu və tarix və mədəniyyət abidəsi kimi qorunduğunu bildirən lövhə vurulmuşdur. Akademik Ə.Salamzadə yazır ki, xalq arasında Qeysəriyyə adı ilə tanınması belə bir mülahizəni irəli sürməyə imkan verir ki, ola bilsin, bu binadan sonralar zorxana kimi istifadə olunmuşdur [6, s. 62].

Yerli əhalinin söylədiyinə görə, bu məqsədlə binanın döşəməsinə səliqə ilə gəvən kolları düzüb üstünə narın torpaq tökməmişlər. Bundan sonra İrandan, Türkiyədən və başqa yerlərdən gələn pəhləvanlar burada gülüşərmişlər. Qalib gələn pəhləvan hücrədə əyləşən xandan mükafat olaraq bir kisə qızıl alarmış [5, s. 268]. XIX yüzillikdə, çar Rusiyası dövründə binada ipək sarıyan sex fəaliyyət göstərmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində isə bina daxildən hissələrə bölünərək ondan anbar, aşxana, mağaza kimi istifadə olunmuşdur. Bir müddət Came məscidində yerləşən Tarix-Diyarşünaslıq muzeyi 1981-ci ildə Qeysəriyyə binasına köçürülmüşdür.

Qeysəriyyə binası zaman keçdikcə müəyyən aşınmalara məruz qaldığından 1978-ci ildə orada təmir-bərpa işləri aparılmışdır. Keçən müddət ərzində Qeysəriyyə binasının bərpasına ehtiyac yaranmışdır. Ona görə də 2010-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun tapşırığı ilə Qeysəriyyə binasında əsaslı təmir-bərpa işləri aparılmışdır. Binanın dam örtüyü təmir olunmuş, köhnə şəbəkələr yeniləri ilə əvəz olunmuş, 200 kv metr şəbəkə sistemi işlənmişdir. Həmçinin binanın daxili divarları bərpa olunaraq naxışlı kərpiclərlə bəzədilmişdir. Binada fəaliyyət göstərəcək Tarix-Diyarşünaslıq muzeyi üçün fond otağı, əməkdaşlar üçün iş otaqları yaradılmış, ekspozisiya zalına uyğun işıqlandırma sistemi, fərdi qazanxana quraşdırılmışdır.

Bərpa işləri başa çatdıqdan sonra abidənin dövlət səviyyəsində açılışı olmuş [7] və yenidən Ordubad rayon Tarix-Diyarşünaslıq muzeyi Qeysəriyyə binasında öz fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır.

Beləliklə, Ordubadda Qeysəriyyənin – el arasında “Şah bazarı” kimi adlanan bazarın fəaliyyət göstərməsi şəhərin həmin dövrdə Azərbaycanın iqtisadi və mədəni həyatında önəmli yer tutduğunun göstəricidir.

Azərbaycanın mədəni tarixinin araşdırılmasında Ordubad kimi rayonların bu cür tarixi-mədəniyyət abidələrinin tədqiq edilməsi olduqca vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Evliya Ç. Səyahətnamə (Azərbaycan tarixinə dair seçmələr). Türk dilindən işləyəni və şərtlərin müəllifi tarix elmləri doktoru, professor Seyidağa Onullahi. Bakı: Azərənəşr, 1997, 92 s.
2. Süleymanov N. Səfəvi dövlətinin təsərrüfat həyatı. Bakı: Elm, 2006, 400 s.
3. S.Əliyarlının redaktorluğu ilə. Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1996, 872 s.
4. Şardən J. Səyahətnamə. Fransız dilindən tərcümə edəni Vaqif Aslanov. Bakı: Elm, 1994, 96 s.
5. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası. Naxçıvan: 2008, 521 s.
6. Salamzadə Ə. Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan memarlıq abidələri. Bakı: İşıq, 1976, 84 s.
7. “Şərq qapısı” qəzeti. 15 yanvar 2011-ci il, № 8 (20.166).

Фахреддин Сафарли

УНИКАЛЬНЫЙ АРХИТЕКТУРНЫЙ ПАМЯТНИК В ГОРОДЕ ОРДУБАДА

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о редко встречающихся гейсарийях в Азербайджане, известных в народе под названием “Шах базары” и рассказывается о Гейсарийе в городе Ордубаде. Сообщается, что такие базары, в которых в основном продавались дорогие вещи, особенно драгоценные камни, ювелирные изделия, которое можно было встретить не во всех городах. Существование в Ордубаде такого базара, напоминает нам то, что город являлся важным центром торговли и мастерства, имел высокий уровень развития в средних веках.

Fakhraddin Safarli

RARE ARCHITECTURAL MONUMENT IN THE CITY OF ORDUBAD

SUMMARY

The article deals with the geysariyyas which commonly called as “Shah bazari” and very rarely seen in Azerbaijan, and Geysariyya in Ordubad. It is mentioned that mostly expensive goods, especially jewellery that are sold in these bazaars. The existence of such a bazaar in Ordubad indicates that the city had a high level of development in the Middle Ages and was a major trade and craftsmanship center.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ

1. Jurnalda digər nəşrlərə təqdim edilməmiş yeni tədqiqatların nəticələri olan yığcam və mükəmməl redaktə olunmuş elmi məqalələr dərc edilir.
2. Məqalənin mətni jurnalın redaksiyasına A4 formatda, "14" ölçülü hərflərlə, yuxarıdan və aşağıdan 2 sm, soldan 3 sm, sağdan 1 sm məsafə ilə, 1,5 intervalla, Azərbaycan və rus dilində Times New Roman şriftində 1 nüsxədə çap edilərək elektron variantda jurnalın məsul katibinə təqdim edilir.
3. Məqalədə müəllifin işlədiyi müəssisə və həmin müəssisənin ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.
4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, s. aydın şəkildə verilməlidir.
5. Mövzu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəndə ardıcılıqla nömrələnməli və [1] və ya [1, s.119] kimi işarələnməlidir. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad edilərsə, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Eyni məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.
7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.
8. Məqalənin yazıldığı dildən əlavə digər 2 dildə xülasə verilməlidir. Məqalələrin həcmi- nin 8-10 səhifə, xülasələrin isə 5-8 sətir olması tövsiyə edilir.
9. Məqalənin müxtəlif dillərdəki xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun gəlməlidir. Müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.
10. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.
11. Məqalənin keyfiyyətinə, göstərilən faktların doğruluğuna və digər məlumatlara görə müəllif cavabdehlik daşıyır.
12. Dini mövzuda yazılmış elmi-kütləvi məqalələrin nəşrə hazırlanmasına aid beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq müqəddəs və görkəmli din xadimlərinin adı çəkilərkən xüsusi xitab formasından istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

1. В журнале издаются безукоризненно отредактированные, краткие научные статьи, которые являются результатом новейших исследований, не предоставленных другим изданиям.

2. Текст статьи предоставляется ответственному секретарю журнала в электронном варианте, напечатанном в 1 экземпляре, шрифтом Times New Roman на азербайджанском и русском языках, в формате А4, с “14” размером букв, в интервале 1,5, на расстоянии от полей страницы сверху и снизу 2 см, слева 3 см, справа 1 см.

3. В статье должно быть указано учреждение, где работает автор, адрес данного учреждения и электронная почта автора.

4. В заключение статьи в ясной форме необходимо показать соответствующий характеру статьи научный результат, к которому пришёл автор, научное новаторство работы, практическую значимость и прочее.

5. Научная ссылка в связи с темой обязательна. Список литературы, данный в конце статьи должен быть пронумерован по порядку встречаемых в статье ссылаемых литератур и обозначен как {1} или {1, стр.119}. Если в статье будет ссылка на одинаковую литературу, тогда данная литература должна быть помечена прежним номером.

6. Информация о каждой ссылке в списке литератур должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника зависит от её типа (монография, учебник, научная статья и т.д.). При ссылке на одинаковые статьи, симпозиумы, конференции и тезисы прочих влиятельных научных мероприятий должно быть указано название доклада или же тезиса. При библиографическом описании ссылаемого источника необходимо основываться на требования имеющей силу инструкции о “Порядке оформления диссертаций” Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики пункта 10.2-10.4.6 части “Использованная литература”.

7. В списке литературы, данной в конце статьи нужно отдать предпочтение научным статьям, монографиям и прочим надёжным источникам последних 5-10 лет.

8. Должно быть дано резюме на языке статьи и ещё 2 языках дополнительно. Рекомендуется, чтобы объём статьи был в пределах 8-10 страниц, а резюме 5-8 строк.

9. Резюме статьи на разных языках должно быть идентичным и соответствовать содержанию статьи. Научный результат, к которому пришёл автор или авторы, новаторство научной работы, практическая значимость и прочее должны быть в краткой форме отражены в резюме. Резюме должно быть серьёзно отредактировано с научной и грамматической точки зрения. В каждом резюме нужно в полном виде указать название статьи, имя автора или же авторов.

10. В каждой статье следует указать индексы UOT или коды типа PACS и ключевые слова. Ключевые слова должны быть даны на трёх языках (на языках статьи и резюме).

11. Автор несёт ответственность за качество статьи, достоверность указанных фактов и прочих сведений.

12. При упоминании имён святых и видных религиозных деятелей считается целесообразным использовать особую форму обращения, основываясь на международную практику относительно подготовки к печати научно-популярных статей, написанных на религиозную тему.